

Roman Karwacki

Jan Adam Möhler : podstawowe dane bibliograficzne

Studia Theologica Varsaviensia 19/2, 285-315

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROMAN KARWACKI

JAN ADAM MÖHLER

PODSTAWOWE DANE BIBLIOGRAFICZNE

Treść: I. Stan badań; II. Dorobek naukowy; III. literatura o Möhlerze i jego teologii.

Möhler znany jest powszechnie dzięki swemu znakomitemu dziełu *Symbolik*. Jednakże spuścizna piśmiennicza Möhlera nie ogranicza się tylko do tego dzieła. Interesuje do dziś także *Einheit* — pierwsze jego dzieło. Oprócz tego Möhler napisał jeszcze dwie książki oraz wiele artykułów, recenzji, omówień. Pomimo krótkiego życia pozostawił pokaźny dorobek naukowy. Nie wszystko jednak zdążył sam opublikować. Uczynili to później jego uczniowie, a także badacze jego myśli. W niniejszym artykule podany jest wykaz wszystkich dziś znanych publikacji Möhlera. Wykaz ten poprzedzono omówieniem stanu badań nad piśmiennictwem Möhlera i uzupełniono obszerną literaturą o Möhlerze i jego teologii.

I. STAN BADAN NAD PIŚMIENNICTWEM MÖHLERA

Zainteresowanie twórczością Möhlera nie skończyło się wraz z jego śmiercią. Wprost przeciwnie, jeszcze bardziej wzrosło. Interesowano się nie tylko jego publikowanymi rozprawami i opracowaniami, ale także rękopisami. Uczniowie Möhlera, a później sympatycy i badacze jego myśli starali się zabezpieczyć spuściznę pisarską swego mistrza. Już wkrótce po śmierci Möhlera, podjęto pracę nad przygotowaniem do druku niepublikowanych jeszcze rękopisów Möhlera.¹ Nie opublikowano jednak wszystkich jego rękopisów.

¹ Przykładowo: *Gesammelte Schriften und Aufsätze* (wyd. J. J. I. Döllinger), t. 1—2. Regensburg 1839—1840; *J. A. Möhler's Patrologie oder christliche Literaturgeschichte* (wyd. F. X. Reithmayr), Regensburg 1840; *Kirchengeschichte* (wyd. P. B. Gams), t. 1—3. Regensburg 1867—1870.

Systematyczne badania nad całym piśmiennictwem Möhlera podjęli dwaj teologowie tybińscy: Stefan Lösch (1881—1966), profesor biblistyki Nowego Testamentu i Josef Rupert Geiselmann, profesor dogmatyki. Badania swe prowadzili niezależnie od siebie. Lösch pracował nad przygotowaniem do druku niepublikowanych jeszcze rękopisów Möhlera oraz nad pełną dokumentacją całego dorobku naukowego Möhlera, łącznie z urzędową i prywatną korespondencją. Opublikował jeden tom listów i dokumentów,² lecz pełnej dokumentacji dorobku pisarskiego Möhlera nie wydał. Geiselmann natomiast zajął się przede wszystkim opracowywaniem teologii Möhlera, podkreślając różne jej aspekty.³ Wydał także fragmenty niepublikowanych wykładów Möhlera z prawa kościelnego i historii Kościoła. Podjął się też krytycznego opracowania i wydania wszystkich dzieł Möhlera. Z zamierzonej sześciotomowej edycji zdołał wydać dwa tomy obejmujące *Einheit* i *Symbolik*.

Badania nad piśmiennictwem Möhlera prowadził również inny teolog tybiński, Rudolf Reinhardt. Badania swe oparł głównie na bogatym fragmencie bibliografii Möhlera przygotowywanej przez Löscha, lecz niedokończonej. Odbył on szereg podróży, w czasie których odwiedził wiele bibliotek zapoznając się ze znajdującymi się w nich rękopisami Möhlera i szukając rękopisów jeszcze nieznanymi. Owocem tych badań było wydanie wykazu drukowanych prac Möhlera na podstawie spuścizny zmarłego Stefana Löscha. Spuściznę tę przejrzał, uzupełnił i wydał przy współpracy Jochena Köhlera i Caroli Zimmermann.⁴

Zdaniem Reinhardta zachowało się dotąd wiele nieznanymi rękopisów Möhlera. Szkody na skutek zniszczeń w czasie drugiej wojny światowej są jego zdaniem mniejsze niż twierdzi literatu-

² Johann Adam Möhler, t. 1, *Gesammelte Aktenstücke und Briefe* (red. S. Lösch), München 1928. Z tytułu wynika, że miał to być pierwszy tom. Nie wiadomo jednak ile tomów Lösch zamierzał wydać.

³ Przykładowo: J. R. Geiselmann, *Die Entwicklung der Kirchenbegriffs von Johann Adam Möhler*, ThQ 112 (1931) s. 1—91; *Lebendiger Glaube aus geheiligter Überlieferung. Der Grundgedanke der Theologie Joh. Adam Möhlers und der katholischen Tübinger Schule*, Mainz 1942; *Die theologische Anthropologie Joh. Adam Möhlers*, Freiburg 1955.

⁴ *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhlers* (1796—1838). Aus dem Nachlass Stefan Lösch (+1966). Unter Mitarbeit von Jochen Köhler und Carola Zimmermann durchgesehen, ergänzt und herausgegeben von Rudolf Reinhardt. W: Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert, Göttingen 1975, s. 1*—71*.

ra o Möhlerze.⁵ Rękopisy Möhlera znajdują się nie tylko w słynnym zbiorze biblioteki Georgianum w Monachium (Ms in 4° nr 1. 2. 3. 4. 5),⁶ lecz również w bibliotece Wilhelmstift w Tybindze (sygnatura: Gh 1278a).⁷ Po śmierci Möhlera, jego rękopisy — jak twierdzi Reinhardt — znalazły się w różnych rękach. Część z nich ostatecznie pozostała w Georgianum. Część, również znaczną, otrzymał J.J.I. Döllinger, który początkowo zamierzał te rękopisy (z małymi wyjątkami) opublikować, później jednak tego zaniechał. Wydał tylko dwa tomy pism i artykułów Möhlera,⁸ które jednak nie obejmowały wszystkich posiadanych przez niego rękopisów Möhlera. Po śmierci Döllingera jego rodzina oddała te rękopisy do dyspozycji J. Friedricha (1836—1917), długoletniego przyjaciela i kolegi Döllingera. Lecz i on nie opublikował⁹ tych rękopisów, jedynie częściowo wykorzystał je w swej książce,⁹ by przy ich pomocy analizować, a raczej, skorygować obraz Möhlera, jaki wówczas powszechnie znano. On to, uczony starokatolik, w latach 1912—1915 umożliwił ówczesnemu nauczycielowi gimnazjalnemu w Horb, Löschowi odpisanie rękopisów Möhlera. Lösch odpisał stenograficznie następujące teksty: Pragmatische Blicke (studium wstępne do „Einheit”); Metaphysik (bardzo dokładnie); Fragmente einer Geschichte der Einführung der christlichen Religion in Deutschland (z dwoma dodatkami); Zbiór cytatów do Volksrechte in der Kirche; Christliche Literärgeschichte średniowiecza jako dalszy ciąg Patrologie (bardzo obszernie); De seminariorum theologorum origine et progressu. Mowa akademicka z racji nominacji na profesora zwyczajnego na Uniwersytecie w Tybindze, wygłoszona 11 czerwca 1829 r.; Kommentar zum Philipper-Brief (rękopis wykładu); Einleitung und Auslegung des Johannes-Evangeliums (rękopis wykładu); Kommentar zum 1. und 2. Thessalonicher-Brief (rękopis wykładu); Kommentar zum Kolosser-Brief (rękopis wykładu); Apologetik der christlichen Religion (rękopis wykładu, bardzo obszernie).¹⁰

⁵ Zob. tamże, s. 7* nn.

⁶ Zob. J. R. Geiselmann, *Einführung*. W: Einheit in der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus dargestellt im Geiste der Kirchenväter der drei ersten Jahrhunderte, Köln 1957, s. 87 n.

⁷ Zob. R. Reinhardt, dz. cyt., s. 36*.

⁸ *Gesammelte Schriften und Aufsätze* (red. J. J. I. Döllinger), t 1—2. Regensburg 1839—1840.

⁹ J. Friedrich, *Johann Adam Möhler, der Symboliker*, München 1849. Por. R. Reinhardt, dz. cyt., s. 9*.

¹⁰ Zob. R. Reinhardt, dz. cyt., s. 7* n.

Stąd widać, że badania nad piśmiennictwem Möhlera nie są jeszcze ostatecznie zamknięte.

II. DOROBEK NAUKOWY MÖHLERA

Spuścizna pisarska Möhlera obejmuje książki, artykuły, omówienia i recenzje, pisma zebrane, listy i inne publikacje.¹¹

1. Książki

Möhler napisał cztery dzieła: *Einheit* — poświęcone jedności w Kościele, *Athanasius* — ukazujące postać Kościoła pierwszych wieków i zmagania się z herezją arianizmu, *Symbolik* — podające wykład niezgodności dogmatycznych pomiędzy katolikami i protestantami na podstawie ich wyznań wiary, oraz *Neue Untersuchungen* — ściśle łączące się z trzecim i stanowiące odpowiedź na zarzuty protestanckiego profesora Uniwersytetu w Tybindze F. Baura pod adresem *Symbolik*. Te dzieła Möhler sam przygotował do druku i ukazały się one pierwszy raz jeszcze za życia autora. W niżej podanym wykazie wymieniono nie tylko pierwsze wydania tych dzieł, ale wszystkie jakie dotychczas ukazały się w języku niemieckim, a także tłumaczenia tych dzieł na języki obce. Wszystkie tłumaczenia pochodzą z ubiegłego wieku. Dotychczas znane są tłumaczenia dzieł Möhlera na następujące języki: polski, francuski, włoski, angielski, holenderski i szwedzki.¹²

Die Einheit in der Kirche, oder das Prinzip des Katholizismus, dargestellt im Geiste der Kirchenväter der drei ersten Jahrhunderte. Tübingen (Heinrich Laupp) 1825.

¹¹ Niniejszy wykaz drukowanych publikacji Möhlera sporządzony został głównie w oparciu o: *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhler (1796—1838). Aus dem Nachlass Stefan Lösch (+1966). Unter Mitarbeit von Jochen Köhler und Carola Zimmermann durchgesehen, ergänzt und herausgegeben von Rudolf Reinhardt.* W: *Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert* (red. G. Schweiger) Göttingen 1975. — To opracowanie zawiera szczegółowsze i gruntowniejsze wyjaśnienia, uzasadnienia i uzupełnienia.

¹² Wsuwa się przypuszczenia o tłumaczeniach dzieł Möhlera także na języki: rosyjski, bułgarski, kroacki, czeski, słowacki, ukraiński, grecki, armeński. Nie ma jednak wiarygodnego potwierdzenia tych przypuszczeń. Zob. R. Reinhardt, *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhlers (1796—1838)*, dz. cyt., s. 44*. 47*.

*Die Einheit in der Kirche ...*¹³ (wydanie drugie niezmienione). Tübingen (Heinrich Laupp). — Wien (Braunmüller und Seidel, C. Gerold) — Prag (Haase Söhne) 1843.

Die mystische Einheit der Kirche. Opublikował E(rnst) M(ichel). W: Die Tat. Monatsschrift für die Zukunft deutscher Kultur. Jena (Eugen Diederichs) 14(1922) s. 33—38.¹⁴

Die Einheit in der Kirche ... Text der Ur-Ausgabe mit Nachträgen aus den Manuskripten. Opracował E. Josef Vierneisel (Deutsche Klassiker der Katholischen Theologie aus neuerer Zeit 2). Mainz (Matthias Grünewald) 1925.

Die Einheit in der Kirche ... Wydał z wprowadzeniem i komentarzem Josef Rupert Geiselmann. Köln-Olten (Jakob Hegner) 1957.

De l'unité de l'église, ou du principe du catholicisme d'après l'esprit des pères des trois premiers siècles. Tłum. z niemieckiego Ph(ilippe) Bernard. Bruxelles (H. Remy) 1839.

*De l'unité de l'église ...*¹⁵ Tłum. z niem. Ph(ilippe) Bernard. Paris (Sagnier & Bray) 1839.

De l'unité de l'église ... Tłum. z niem. Ph(ilippe) Bernard. Tournai (Castermann) 1835.

L'unité dans l'église, ou le principe du catholicisme d'après l'esprit des pères des trois premiers siècles de l'église. Tłum. z niem. André de Lilienfeld. Z wprowadzeniem Pierre Chaillet (Unam Sanctam 2). Paris (Du Cerf) 1938.

Dell'unità della chiesa ossia del principio del cattolicismo secondo lo spirito dei padri dei primi tre secoli della chiesa. (Biblioteca ecclesiastica, classe seconda: Dogmatica, polemica, filosofia — morale 1). Milano (Pirootta) 1841.

*Dell'unità ...*¹⁶ Wydanie drugie. Milano (Pirootta) 1858.

De eenheid in de kerk of het principe von het catholicisme in den geest van de kerkvaders uit de eerste dri eeuwen. Na holenderski przetłumaczył A. T. W. Bellemans. Z wprowadzeniem G(ustave) Thiels. Antwerpen (Paul Brand Bussum) 1947.

Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit, besonders im Kampfe mit dem Arianismus. In sechs Büchern. Mainz (Florian Kupferberg) 1827.

*Athanasius der Grosse ...*¹⁷ (wydanie drugie, zmienione). Mainz (Florian Kupferberg) 1844.

¹³ Tytuł jak wyżej.

¹⁴ Z pierwszego rozdziału *Einheit*.

¹⁵ Tytuł jak wyżej.

¹⁶ Tytuł jak wyżej.

¹⁷ Tytuł jak wyżej.

Möhlers „Athanasius” (wyboru dokonał i wprowadzenie napisał Engelbert Krebs). W: Hochland 32 (1935) t. 2 s. 385—398.

Athanase le grand et l'église de son temps en lutte avec l'arianisme. Tłum. z niem. Jean Cohen z historyczną notatką o arianizmie, od śmierci św. Atanazego do naszych czasów, poprzedzona panegirykami św. Grzegorza z Nazjanzu o św. Atanazym. 3 tomy, Paris (Débécourt) 1840.

*Athanase le grand ...*¹⁸ Tłum. z niem. Zickwolff i Jean Cohen, z historyczną notatką o arianizmie, od śmierci św. Atanazego do naszych czasów. Wyd. Société Nationale pour la propagation de bons livres. Gérant Ch.-J. de Mat. Bruxelles (Société Nationale pour la propagation de bons livres) 1841.

Athanase le grand ... t. 2. Bruxelles 1861—1863.

Saint Athanase. Histoire de sa vie, de ses écrits et de son influence sur son siècle suivie de notices sur saint Antoine et saint Pacome. Lille 1848.

Atanasio il grande e la chiesa del suo tempo. (Biblioteca ecclesiastica, classe prima: storia et vite 11—12). 2 tomy. Milano (Pirrotta) 1843—1844.

Atanasio il grande e la chiesa del suo tempo. Wydanie drugie. Milano (Pirrotta) 18(?).

Beleuchtung der „Denkschrift für die Aufhebung des den katholischen Geistlichen vorgeschriebenen Cölibates”. Mainz (in Kommission bei Joseph Stenz) 1828.

Examen du mémoire pour l'abolition du célibat prescrit au clergé catholique. W: Mémorial catholique. Nouvelle collection 1 (1830) s. 1—10, 124—134.

Symbolik, oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten, nach ihren öffentlichen Bekenntnisschriften. Mainz (Florian Kupferberg) 1832.

*Symbolik ...*¹⁹ (wydanie drugie, poprawione i rozszerzone). Mainz (Florian Kupferberg) Wien — (Karl Gerold) 1833.

Symbolik ... (wydanie trzecie, poprawione i rozszerzone). Mainz (Florian Kupferberg) — Wien (Karl Gerold) 1834.

Symbolik ... (wydanie czwarte, poprawione i rozszerzone). Mainz (Florian Kupferberg) — Wien (Karl Gerold) 1835.

Symbolik ... (wydanie piąte, poprawione i rozszerzone „Mit der Biographie des Verfassers von einem seiner Freunde”). Mainz (Florian Kupferberg) — Wien (Karl Gerold) 1838.

Symbolik ... (wydanie szóste niezmiennione). Mainz (Florian Kupferberg) — Wien (Karl Gerold) 1843.

¹⁸ Tytuł jak wyżej.

¹⁹ Tytuł jak wyżej.

Symbolik ... (wydanie siódme niezmienione). Mainz (Florian Kupferberg) — Wien (Karl Gerold) 1864.

Symbolik ... (wydanie ósme niezmienione). Mainz (Florian Kupferberg) 1872.

Symbolik ... (wydanie dziewiąte niezmienione). Mainz (Florian Kupferberg) 1884.

Symbolik ... (wydanie dziesiąte niezmienione). Mainz (Florian Kupferberg) 1889.

Symbolik ... (wydanie jedenaste niezmienione). Mainz (Florian Kupferberg) 1890.

Symbolik ... (wydanie dwunaste niezmienione). Mainz (Florian Kupferberg) 1904.

Symbolik ... (wydanie trzynaste niezmienione). Mainz (Florian Kupferberg) 1904.

Symbolik ... (wydanie najnowsze). Regensburg 1871.²⁰

Symbolik ... (wydanie najnowsze, drugi przedruk). Regensburg 1973.

Symbolik ... (wydanie trzecie). Regensburg 1882.

Symbolik ... (wydanie czwarte). Regensburg 1884.

Symbolik ... (wydanie piąte). München-Regensburg 1849.

Symbolik ... (wydanie szóste). München-Regensburg 1895.

Symbolik ... (wydanie siódme). München-Regensburg 1909.

Symbolik ... (wydanie ósme—dziewiąte). München-Regensburg 1913.

Symbolik ... (wydanie dziesiąte). Wydał Franz Xaver Kiefl. Regensburg 1921.

Symbolik ... (wydanie jedenaste—dwunaste). Wydał Franz Xaver Kiefl. Regensburg 1924.

Symbolik ... Wydał z wprowadzeniem i komentarzem Josef Rupert Geiselman. Köln-Olten (Jakob Hegner).

Tom 1: *Einführung und Text* 1958.

Tom 2: *Zum Verständnis der Symbolik* 1960.

Symbolika czyli wykład dogmatyczny niezgodności pomiędzy katolikami i protestantami podług ich publicznych wyznań wiary ułożony przez Dr. J. A. Moehlera, z siódmego wydania niemieckiego przetłumaczony na język polski przez Ks. M. Nowodworskiego, Warszawa 1871.

²⁰ Wydawnictwo w Regensburgu (później Regensburg—München) w oparciu o siódme wydanie *Symbolik* (z 1864 r.) rozpoczęło wydawanie *Symbolik* niezależnie od wydawnictwa w Mainz. Pierwsze dwa wydania ukazały się w dwóch tomach. Pierwszy tom zawierał *Symbolik*, a drugi *Neue Untersuchungen*. Zob. *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhlers (1796—1838)*, dz. cyt., s. 14*.

La symbolique, ou exposition des contrariétés dogmatiques entre les catholiques et les protestants d'après leurs confessions de foi publiques. Tłum. z czwartego wydania niemieckiego F(rançois) Lachat. 2 tomy. Besançon (Outhenin-Chalendre) 1836.

*La symbolique ...*²¹ Tłum. z czwartego wyd. niem. F(rançois) Lachat. 2 tomy. Bruxelles 1838.

La symbolique ... Tłum. z niem. F(rançois) Lachat. Wydanie drugie przejrzone i poprawione. 3 tomy. (t. 3 = Défense de la symbolique ...). Paris—Chalon—sur—Saône (Louis Vivès) 1852.

La symbolique ... Tłum. z niem. F(rançois) Lachat. Wydanie drugie, przejrzone i poprawione. 2 tomy. Besançon (Outhenin—Chalendre) 1852.

La symbolique ... Wydanie trzecie, przejrzone i poprawione. 2 tomy, Bruxelles—Louvain (C. J. Fonteyn) 1853—1854.

Extraits raisonnés de la symbolique de Moehler. Paris (Callet) 1856.

La simbolica, ossia esposizione delle antitesi dogmatiche tra i cattolici ed i protestanti secondo le loro pubbliche professioni di fede. Tłum. P(ietro) P(erabo). (Biblioteca ecclesiastica, classe seconda: Dogmatica, polemica, filosofia — morale 2—5). Milano (Pirrotta) 1840.

La simbolica ossia esposizione delle antitesi dogmatiche tra i cattolici ed i protestanti secondo le loro pubbliche professioni di fede. (Nuova biblioteca cattolica di opere di religione. Prima serie 1). Novarra (Francesco Artaria) 1839.

*La simbolica ...*²² Drugie wydanie włoskie poprawione na podstawie oryginału piątego wydania niemieckiego. Milano (Pirrotta) 1842.

La simbolica ... Trzecie wydanie włoskie poprawione na podstawie oryginału piątego wyd. niem., powiększone o: *Nuove ricerche sulle antitesi dogmatiche fra i cattolici ed i protestanti in riposta al (Ferdinand Christian) Baur.* Milano (Pirrotta) 18(?).

La simbolica ... Czwarte wydanie. Milano (Pirrotta) 1853.

La simbolica ... Pierwsze wydanie neapolitańskie na podstawie oryginału trzeciego wydania włoskiego, poprawione na podstawie oryginału piątego wydania niemieckiego, powiększone o: *Nuove ricerche sulle antitesi dogmatiche fra i cattolici ed i protestanti in riposta al (Ferdinand Christian) Baur.* (Biblioteca cattolica 22). Napoli (Società della biblioteca cattolica) 1850.

Symbolism or exposition of the doctrinal differences between

²¹ Tytuł jak wyżej.

²² Tytuł jak wyżej.

catholics and protestants as evidenced by their symbolical writings. Tłum. z niem. J(ames) B(urton) Robertson. 2 tomy. London (Charles Dolman) 1843.

Symbolism or exposition of the doctrinal differences between catholics and protestants as evidenced by their symbolical writings. Tłum. z niem. J(ames) B(urton) Robertson. 2 tomy. New York (Appleton, D. & Co.) 1844.

*Symbolism ...*²³ 2 tomy. Wydanie drugie. London (Charles Dolman) 1847.

Symbolism ... 2 tomy. Wydanie trzecie. London 1847.

Symbolism ... 2 tomy. Wydanie trzecie. New York (Cath. Pub. Co.) 1868.

Symbolism ... 2 tomy. Wydanie czwarte. New York 1869.

Symbolism ... 2 tomy. Wydanie (?). London and New York (Gibbings & Company, ltd.) 1894.

Symbolism ... 2 tomy. Wydanie piąte. London (Gibbings & Company, ltd.) 1906.

De Symboliek, of Verklaring der leerstellige strijdpunten tuschen Catholijken en Protestanten, volgens derzelve openbare symbolische Geschriften. Z czwartego poprawionego wydania niemieckiego tłum. Dr. Theodorus Brouwer. 2 tomy. Rotterdam (C. J. Bolan) 1839.

Symbolik, eller framställning af de dogmatiska motsatserna emellan katoliker och protestanter, enligt deras offentliga bekännelseskriter. Wydał (Joh. Olof Lagberg), Norrköping (Östlund & Berling) 1843.

Neue Untersuchungen der Lehrgegensätze zwischen den Katholiken und Protestanten. Eine Vertheidigung meiner Symbolik gegen die Kritik des Herrn Professors Dr. (Ferdinand Christian) Baur in Tübingen. Mainz (Florian Kupferberg) — Wien (Karl Gerold) 1834.

*Neue Untersuchungen ...*²⁴ Wydanie drugie rozszerzone i poprawione. Mainz (Florian Kupferberg) — Wien (Karl Gerold) 1835.

Neue Untersuchungen ... Wydanie najnowsze, tj. trzecie niezmiennione (= *Symbolik ...* t. 2). Regensburg (G. J. Manz) 1872.

Ergänzungen zu Möhlers Symbolik aus dessen Schrift: Neue Untersuchungen der Lehrgegensätze zwischen den Katholiken und Protestanten. Wyd. Johann Michael Raich, wraz z życiorysem Möhlera napisanym przez Heinricha Kihna. Mainz (Florian Kupferberg) 1889.

²³ Tytuł jak wyżej.

²⁴ Tytuł jak wyżej.

Neue Untersuchungen ... Wydanie najnowsze, tj. czwarte zmienione (= Symbolik ... t. 2). Regensburg (Nationale Verlagsanstalt, przedtem G. J. Manz) 1894.

Neue Untersuchungen ... Wydanie piąte rozszerzone i poprawione, z wprowadzeniem i przypisami wydał Paul Schanz). Regensburg (Nationale Verlagsanstalt, przedtem G. J. Manz) 1900.

Nouvelles recherches sur les contrariétés entre les catholiques et les protestants, pour servir de réponse aux objections faites contre la symbolique par la société évangélique de Tübingue dans l'ouvrage de Ferdinand Christian Baur. Tłumaczenie z drugiego wyd. niem. F(rançois) Lachat. Besançon (Outhenin—Chalendre) 1840.

Défense de la symbolique ou nouvelles recherches sur les contrariétés dogmatiques entre les catholiques et les protestants. Pour servir de réponse aux objections faites contre la symbolique, par la Faculté évangélique de Tübingue dans l'ouvrage de Ferdinand-Christian Baur. Thum. z niem. F(rançois) Lachat (= 3 t. do: La symbolique ...). Paris (Louis Vivès) 1852.

*Nouvelles recherches ...*²⁵ Tłumaczenie księdza diecezjalnego z Malines. Louvain 1859.

Eclaircissements tirés de la symbolique et des nouvelles recherches de Moehler (Ms.) o. O. 1865.

2. Artykuły

Artykuły Möhlera oraz ich przedruki ukazywały się w większości w „Theologische Quartalschrift”, założonym w 1819 r. przez J. S. Dreyę i wydawanym w Tybindze. Do 1831 r. wychodziły one anonimowo. Taka była praktyka redakcji „Theologische Quartalschrift” w latach 1819—1831. Lösch twierdzi, że początkowe fragmenty tych artykułów są legitymacją autora.²⁶

Hieronymus und Augustinus im Streit über Gal 2, 14. ThQ 6 (1824) s. 195—219.

Karl der Grosse und seine Bischöfe. Die Synode von Mainz im Jahre 813. ThQ 6 (1824) s. 367—427.

Über den Brief an Diognetos. Die Zeit seiner Herausgabe. Darstellung seines Inhalts. ThQ 7 (1825) s. 444—461.

Ein Wort in der Sache des philosophischen Collegiums zu Löwen. ThQ 8 (1826) s. 77—110.

Einige Gedanken über die zu unserer Zeit Verminderung der

²⁵ Tytuł jak wyżej.

²⁶ Zob. *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhlers (1796—1838)*, dz. cyt., s. 18*.

Priester, und damit in Verbindung stehender Punkte, ThQ 8 (1826) s. 414—451.

Anselm, Erzbischof von Canterbury. Ein Beitrag zur Kenntnis des religiös-sittlichen, öffentlich-kirchlichen und wissenschaftlichen Lebens im elften und zwölften Jahrhundert. ThQ 9 (1827) s. 435—497, 585—664 (*Anselm als Erzbischof von Canterbury*). ThQ 10 (1828) s. 62—130. (*Die Scholastik des Anselmus*).

The life of St. Anselm, archbishop of Canterbury; a contribution to a knowledge of the moral, ecclesiastical and literary life of the eleventh and twelfth centuries. Thum. z niem. Henry Rymer. London (Old Hall Green) 1842.

Beleuchtung der Denkschrift für die Aufhebung des dem katholischen Geistlichen vorgeschriebenen Cölibates. Mit drei Actenstücken. Katholik 8 (1828) t. 30, s. 1—32, 257—297.

Fragmente aus und über Pseudo-Isidor, ThQ 11 (1829) s. 477—520; 14 (1832) s. 3—52.

Kurze Betrachtungen über das historische Verhältnis der Universitäten zum Staate. W: Anzeige der Feier des Geburts-Festes Seiner Majestät des Königs Wilhelm von Württemberg auf den 27. September 1829 von dem Kanzler und academischen Senate der Universität Tübingen.

Über das Verhältnis, in welchem nach dem Koran Jesus Christus zu Mahommed und das Evangelium zum Islam steht. Mit besonderer Berücksichtigung der künftigen Schicksale des letzteren gegenüber dem Christentum, ThQ 12 (1830) s. 3—81.

On the relation of Islam to the Gospel. Thum. z niemieckiego J. P. Menge. Przedruk: Calcutta Christian Intelligencer. Wydanie uzupełnione i poprawione. Calcutta 1847.

Über die Lehre Swedenborgs, ThQ 12 (1830) s. 648—697.

Versuch über den Ursprung des Gnosticismus. W: Beglückwünschung, Seiner Hochwürden dem Herrn Dr. Gottlieb Jakob Planck, Oberconsistorialrath, ersten Professor der Theologie in Göttingen und Ritter des Guelfen-Ordens, zur Feier seiner fünfzigjährigen Amtsführung, am 15. Mai, dargebracht von der katholisch-theologischen Fakultät zu Tübingen. Tübingen 1831.

Betrachtung über den Zustand der Kirche im 15. und zu Anfang des 16. Jahrhunderts, in Bezug auf die behauptete Nothwendigkeit einer die bestehenden Grundlagen der Kirche verletzenden Reformation, ThQ 13 (1831) s. 589—633.

(Nekrolog auf Andreas Benedikt Feilmoser, 1777—1831). Schwäbische Chronik oder des Schwäbischen Merkurs zweite Abtheilung. Stuttgart 1831 September 13, s. 629—630 i ThQ 13 (1831) s. 744—748.

Über Justin Apologie I c. 6. Gegen die Auslegung dieser Stelle von Neander, ThQ 15 (1833) s. 49—60.

Bruchstücke aus der Geschichte der Aufhebung der Sklaverei durch das Christentum in den ersten XV Jahrhunderten, ThQ 16 (1834) s. 61—136, 567—613.

Le christianisme et l'esclavage, par (Louis-Charles-Victor-August) Therou de Sancere, suivi d'un traité historique de Moehler sur le même sujet: (De l'abolition de l'esclavage par le christianisme dans les quinze premiers siècles). Thum. (Constant) Symon de Latreiche. Paris (Langlois et Leclerque) 1841.

*Le christianisme et l'esclavage ...*²⁷ Bruxelles 1844.

Frammento storico sull'abolizione della schiavitù operata dal cristianesimo nei primi quindici secoli. W: Annali delle scienze religiose 1 (1835) s. 161—176.

Sendschreiben an Herrn Bautain, Professor der philosophischen Facultät zu Strassburg, ThQ 17 (1835) s. 421—453.

Über die neueste Bekämpfung der katholischen Kirche. Münchener Politische Zeitung, 29., 30. Januar, 15., 17. Februar 1838 s. 149—151, 154—156, 241—241, 254—256.

Möhler über katholische und protestantische Wissenschaft. HPB 19 (1847) s. 725—729.

Beleuchtung der Denkschrift für die Aufhebung des den katholischen Geistlichen vorgeschriebenen Cölibates. W: Der ungeteilte Dienst. Von Grösse und Fähnris jungfräulichen Priestertums. Salzburg-Leipzig (Anton Pustet) 1938 s. 75—169.

3. Omówienia i recenzje

Omówienia i recenzje powstały w długim, biorąc pod uwagę krótkie życie autora, okresie czasu (1823—1835), obejmującym prawie całą twórczą działalność Möhlera. Omówienia i recenzje Möhler publikował przede wszystkim w „Theologische Quartalschrift”. A więc i tutaj istnieje problem autorstwa tych omówień i recenzji, które zostały opublikowane do 1831 roku. Autorstwo Möhlera odnoszące się do niżej podanych omówień i recenzji określili: Lösch i Geiselman.²⁸

Ferdinand Walter, *Lehrbuch des Kirchenrechts, mit Berücksichtigung der neuesten Verhältnisse. Bonn 1822, ThQ 5 (1823) s. 263—299.*

Theodor Katerkamp, *Des ersten Zeitalters der Kirchen-*

²⁷ Tytuł jak wyżej.

²⁸ Zob. *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhlers (1796—1838)*, dz. cyt., s. 27*.

geschichte erste Abteilung: Die Zeit der Verfolgungen. Münster 1823, ThQ 5 (1823) s. 484—532.

Sebald Brendel, *Handbuch des katholischen und protestantischen Kirchenrechts. Mit geschichtlichen Erläuterungen und steter Rücksicht auf die neuesten kirchlichen Verhältnisse in den deutschen Bundesstaaten, und namentlich im Königreiche Baiern.* Bamberg 1823, ThQ 6 (1824) s. 84—113.

August Neander, *Der heilige Johannes Chrysostomus und die Kirche, besonders des Orients, in dessen Zeitalters.* 2 tomy. Berlin 1821—22, ThQ 6 (1824) s. 262—280.

Clemens August von Droste-Hülshoff, *De juris Austriaci et communis canonici circa matrimonii impedimenta discrimine atque hodierna in impedimentorum causis praxi Austriaca, disseratio. Additis duobus ad historiam juris circa matrimonia utilibus monumentis.* Bonn 1822, ThQ 6 (1824) s. 280—283.

Hermann Adalbert Daniel, *Vergleichung des gemeinen Kirchenrechts mit dem Preussischen allgemeinen Land-Rechte, in Ansehung der Ehehindernisse. Ein notwendiges Hilfsbuch für Rechtsgelehrte und Pfarrgeistliche besonders in Provinzen gemischten Glaubensbekenntnisses.* Berlin 1823, ThQ 6 (1824) s. 283—285.

Franz Theremin, *Die Lehre vom göttlichen Reiche.* Berlin 1823, ThQ 6 (1824) s. 622—642.

Hermann Joseph Schmätt, *Harmonie der morgenländischen und abendländischen Kirche. Ein Entwurf zur Vereinigung beider Kirchen. Nebst einem Anhang über die anerkannten Rechte des Primats in den ersten acht Jahrhunderten. Mit Vorrede von Friedrich v. Schlegel,* Wien 1824, ThQ 6 (1824) s. 641—656.

Johann Nepomuk Locherer, *Geschichte der christlichen Religion und Kirche.* 1 cześć. Ravensburg 1824, ThQ 7 (1825) s. 99—108.

Pacificus Sincerus (sc. = Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher). *Über das liturgische Recht evangelischer Landesfürsten. Ein theologisches Votum.* Göttingen 1824, ThQ 7 (1825) s. 244—261.

Philipp Konrad Marheinecke, *Über die wahre Stelle des liturgischen Rechts im evangelischen Kirchenregiment. Prüfung der Schrift: Über das liturgische Recht der evangelischen Landesfürsten.* Berlin 1825, ThQ 7 (1825) s. 261—277.

(anonym) *Ideen zur Beurtheilung der Einführung der preussi-*

schen Hofkirchenagende aus dem sittlichen Gesichtspunkte. Leipzig 1824, ThQ 7 (1825) s. 278—285.

Christian Friedrich Ludwig Schaaff, *Die Kirchen-Agendensache in dem preussischen Staate. Eine geschichtliche Mitteilung zur bessern Einsicht in die streitigen Umstände.* Leipzig 1824, ThQ 7 (1825) s. 285—292.

Carl Imanuel Nitsch, *Theologischen Votum für die neue Kirchenagende und deren weitere Einführung.* Bonn 1824, ThQ 7 (1825) s. 292—298.

Christoph Friedrich v. Ammon, *Die Einführung der Berliner Hof-Kirchen-Agende, geschichtlich und kirchlich beleuchtet,* Dresden 1825, ThQ 7 (1825) s. 298—302.

Johannes Antonius Theiner, *Variae doctorum catholicorum opiniones de jure statuendi impedimenta matrimonium dirimentia.* Breslau 1825, ThQ 7 (1825) s. 462—486.

Theodor Katerkamp, *Des ersten Zeitalters der Kirchengeschichte zweyte Abtheilung: Streitfragen über Dreyeinigkeit und über die Heilsanstalt in der Kirche.* Münster 1825, ThQ 7 (1825) s. 486—500.

August Neander, *Antignostikus. Geist des Tertulianus und Einleitung in dessen Schriften mit archäologischen und dogmen-historischen Untersuchungen.* Berlin 1825, ThQ 7 (1825) s. 646—664.

Johann Nepomuk Locherer, *Geschichte der christlichen Religion und Kirche.* 2 Teil. Ravensburg 1825, ThQ 7 (1825) s. 665—692.

Georg Benedict Winer, *Comparative Darstellung des Lehrbegriffs der verschiedenen christlichen Kirchenpartheien, nebst vollständigen Belegen aus den symbolischen Schriften derselben in der Ursprache.* Leipzig 1824, ThQ 8 (1826) s. 111—138.

Carl Ullmann, *Gregorius von Nazianz, der Theologe. Ein Beitrag zur Kirchen- und Dogmengeschichte des vierten Jahrhunderts.* Darmstadt 1825, ThQ 8 (1826) s. 324—331.

Johann Nepomuk Locherer, *Geschichte der christlichen Religion und Kirche.* 3. Teil. Ravensburg 1826, ThQ 8 (1826) s. 726—727.

Wilhelm Traugott Krug, *Das Kirchenrecht nach Grundsätzen der Vernunft und im Lichte des Christenthums dargestellt. Nebst einem Anhang über die klimatische Verschiedenheit der Religionsformen.* Leipzig 1826, ThQ 9 (1827) s. 73—91.

Johann Nepomuk Hortig, *Handbuch der christlichen Kirchengeschichte.* 1. Bd. Landshut 1826, ThQ 9 (1827) s. 91—104.

Katholische Monatsschrift zur Belehrung. Erbauung und Unterhaltung im Vereine mit mehrern Gelehrten. Hrsg. von Wilhelm Smets. Köln 1. Jg. 1826 und 2. Jg. 1827, 1 und 2, ThQ 9 (1827) s. 318—325.

(anonym) *Leitfaden in der Kirchengeschichte nach Matthias Dannenmeyers lateinischem Lehrbuche oder Institutionen.* 2. verbesserte Aufl. Rottweil 1. Teil 1826, 2. Teil 1827, ThQ 9 (1827) s. 325—330.

G. M. Sprenke, *Franz Ludwig, aus dem freiherrlichen Geschlechte von und zu Erthal. Von 1779 bis 1795 Fürstbischof zu Bamberg und Würzburg, und in Franken Herzog. Eine vaterländische Geschichte.* Würzburg 1826, ThQ 9 (1827) s. 330—338.

Adam Gengler, *Über das Verhältnis der Theologie zur Philosophie. Eine Abhandlung.* Landshut 1826, ThQ 9 (1827) s. 498—522.

Karl Johann Vinzenz Herber, *Statistik des Bisthums Breslau.* Breslau 1826, ThQ 9 (1827) s. 522—524.

Carl Josef Hieronymus Windischmann, *Die Philosophie im Fortgang der Weltgeschichte.* 1. Teil: Die Grundlagen der Philosophie im Morgenlande. 1. Abteilung Bonn 1827, ThQ 10 (1828) s. 131—134.

Johann Nepomuk Locherer, *Geschichte der christlichen Religion und Kirche.* 4. Teil. Ravensburg 1827, ThQ 10 (1828) s. 328—337.

John Milner, *Ziel und Ende religiöser Controversen. Ein freundschaftlicher Briefwechsel zwischen einer Gesellschaft frommer Protestanten und einem katholischen Theologen.* Aus dem Englischen des Bischofs und apostolischen Vikars Dr. Johann Milner übersetzt von Moritz Lieber. Frankfurt 1828, ThQ 10 (1828) s. 337—347.

Franz Wenzel Goldwitzer, *Bibliographie der Kirchenväter und Kirchenlehrer vom ersten zum dreyzehnten Jahrhundert.* Landshut 1828, ThQ 10 (1828) s. 719—731.

Johann Bernhard Joseph Busse, *Grundriss der christlichen Literatur von ihrem Ursprunge an bis zur Erfindung und Ausbreitung der Buchdruckerei. Ein Handbuch für angehende Theologen.* 1. Teill. Münster 1828, ThQ 10 (1828).

Johann Nepomuk Hortig, *Handbuch der christlichen Kirchengeschichte.* 1. Bd. 2. Aufl., 2. Bd. 2. Abteilung, fortgesetzt und beendigt von Joh. Jos. Ignaz Döllinger, Landshut 1828, ThQ 11 (1829) s. 97—118.

(Andreas) Räss und (Nikolaus) Weis, *Religiös-kirchliches Leben in Frankreich während des siebenzehnten und*

achtzehnten Jahrhunderts. 1. Bd. Auch unter dem Titel: *Denkwürdigkeiten aus der Kirchengeschichte von Frankreich im 17. Jahrhundert; oder Darstellung der in diesem Zeitraum gestifteten religiösen Anstalten und der Beispiele des Eifers, der Frömmigkeit und Nächstenliebe*. Nach dem Französischen des Herrn (Michael-Joseph-Pierre) Picot. 1. Bd. Frankfurt 1828, ThQ 11 (1829) s. 146—152.

Theodor Katerkamp, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben der Fürstin Amalia von Gallitzin, geborenen Gräfinn von Schmettau. Mit besonderer Rücksicht auf ihre nächsten Verbindungen: Hemsterhuys, Fürstenberg, Overberg und Stolberg*. Münster 1828, ThQ 11 (1829) s. 308—324.

Philipp Strahl, *Beyträge zu russischen Kirchengeschichte*. 1. Bd.: a) Angabe und Kritik der Quellen der russischen Kirchengeschichte, b) Chronologischer Abriss der ganzen russischen Kirchengeschichte, c) Geschichte der Irrlehren und des Sectenwesens in der russischen Kirche, d) Chronologisches Verzeichniss der russischen Regenten und Oberhäupter der Kirche. Halle 1827, ThQ 11 (1829) s. 324—328.

Ferdinand Walter, *Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen*. 4., ganz umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage. Bonn 1829, ThQ 11 (1829) s. 565—572.

Sammelbesprechung: Anton Henne, Ansichten eines Obskuranten über Katholizismus und Protestantismus. Ein Wort über die Interessen unserer Zeit, an Jeden unter uns, der Mensch ist. Vom Verfasser der „Neuen Schweizerchronik fürs Volk“. St. Gallen 1829, ThQ 12 (1830) s. 118—151.

John Milner, *Briefe an einen Pfründner als Erwiderung auf die Bemerkungen über das Papstthum von dem Ehrwürdigen J. Sturges, Pfründner und Kanzler von Winchester und Kaplan Seiner Britischen Majestät. Nebst Betrachtungen über die Unverträglichkeit des Hoadlyismus mit den Lehren der Kirche von England*. Aus dem Englischen nach der siebenten Ausgabe übersetzt von Peter Klee. Frankfurt 1829, ThQ 12 (1830).

(Andreas) Räss und (Nikolaus) Weis, *Denkwürdigkeiten aus der Kirchengeschichte von Frankreich im siebzehnten Jahrhundert oder Darstellung der in diesem Zeitraum gestifteten religiösen Anstalten, und der Beispiele des Eifers, der Frömmigkeit und Nächstenliebe*. Nach dem Französischen des Herrn (Michael-Joseph-Pierre) Picot, auch frei bearbeitet von (Andreas) Räss und (Nikolaus) Weis. 2. Teil. Frankfurt a.M. 1829, ThQ 12 (1830).

Maurice Rubichon, *De l'action du clergé dans les so-*

ciétés modernes. (Bibliothèque catholique de la Belgique. 4e ouvrage pour 1829). Löwen 1829, ThQ 12 (1830).

M. Ph. (Jean Philibert) Damiron, *Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XIXe siècle.* Seconde édition, revue et augmentée. Tome premier. Tome second. Paris 1828, ThQ 12 (1830) s. 570—599.

Friedrich Brenner, *Lichtblicke von Protestanten, oder: Neueste Bekenntnisse für die Wahrheit bei ihren Gegnern. Auch ein Beitrag zur dritten Jubelfeier der Augsbургischen Confession.* Bamberg 1830, ThQ 12 (1830) s. 599—602.

Joseph Ignaz Ritter, *Handbuch der Kirchengeschichte.* 1. Bd. Elberfeld 1826; 2. Bd. 1. Abteilung 1828; 2. Bd. 2. Abteilung Bonn 1830, ThQ 13 (1831) s. 77—90.

Georg Thomas Rudhart, Thomas Morus. Aus den Quellen bearbeitet. Nürnberg 1829, ThQ 13 (1831) s. 91—103.

Carl Alexander von Reichlin-Meldegg, *Geschichte des Christenthums, von seinem Ursprunge bis auf die neueste Zeit; zum Gebrauche bei akademischen Vorlesungen über allgemeine christliche Religions- und Kirchen-Geschichte.* 1. Bd: Einleitung zu dem Studium der Kirchen-Geschichte des Christenthums von 1 bis 324 n. Chr. Freiburg 1830, ThQ 13 (1831) s. 103—137.

(Olympe) Philippe Gerbet, *Considérations sur le dogme générateur de la piété catholique.* Paris 1829, ThQ 13 (1831) s. 328—357.

Theodor Katerkamp, *Der Kirchengeschichte vierte Abtheilung: Übergang aus der ältesten Zeit in das Mittelalter. Nebst einem Anhang über das christliche Leben und den Geist der gottesdienstlichen Versammlungen.* Münster 1830, ThQ 13 (1831) s. 519—539.

Caspar Franz Krabbe, *Leben Bernard Overberg's.* Münster 1831, ThQ 13 (1831) s. 539—551.

Adam Gengler, *Das Glaubensprincip der griechischen Kirche im Vergleich mit dem der römisch-katholischen Kirche und anderen religiösen Denkweisen unserer Zeit. Ein Programm.* Bamberg 1829, ThQ 13 (1831) s. 652—659.

Sammelbesprechung: Doctrine de Saint-Simon. Lettres sur la religion et la politique. Paris 1831, ThQ 14 (1832) s. 305—332.

Barthélmy-Prosper Enfantin, *Religion saint-simonienne. Economie politique et politique. Articles (de Barthélmy-Prosper Enfantin) extraits du „Globe“.* Paris 1831, ThQ 14 (1832).

Saint-Amand Bazard, *Doctrine de Saint-Simon, Exposition 2e année 1829—1830.* Paris (1831), ThQ 14 (1832).

Jules Le Chevalier Saint-André, *Religion saint-simoniennne. Enseignement central*, Paris (1831), ThQ 14 (1832).

Tableau synoptique de la doctrine de Saint-Simon. (Paris — o. J.), ThQ 14 (1832).

Bartolomeo Pacca, *Historische Denkwürdigkeiten über Pius VII. vor und während seiner Gefangenhaltung in Rom und bei seiner gewaltsamen Wegführung nach Frankreich, oder über das Ministerium, die beiden Reisen nach Frankreich und die Gefangenschaft auf der Festung von St. Carlo in Fenestrelle des Cardinals Bartholomäus Pacca, von ihm selbst geschrieben. Ein wichtiger, grösstentheils unbekannter, mit Dokumenten belegter und zugleich berichtiger Beitrag zur neuern Kirchen- und Staaten-Geschichte.* Aus dem Italienischen, nach der zweiten in Rom veranstalteten und vermehrten Auflage. 3 Bände. Augsburg 1831, ThQ 14 (1832) s. 395—404.

(Gottlieb Lucas Friedrich Tafel) *Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula. Accedunt trapezuntinae historiae scriptores Panaretus et Eugenicus. E Codicibus Manuscriptis Basiliensi, Parisinis, Veneto nunc primum edidit Theophilus Lucas Fridericus Tafel.* Frankfurt a.M. 1832, ThQ 15 (1833) s. 147—173.

(Gottlieb Lucas Friedrich Tafel) *Annae Comnenae supplementa historiam ecclesiasticam Graecorum seculi XI et XII spectantia. Accedunt acta synodi Constantinopolitanae in Soterichi Panteugoni dogmata de Christi crucifixi sacrificio habitae edidit Theophilus Lucas Fridericus Tafel.* Tübingen 1832, ThQ 15 (1833).

Jakob Ruttenstock, *Institutiones historicae ecclesiasticae Novi Testamenti.* Vol. 1 und 2. Wien 1832-1834, ThQ 15 (1833) s. 700—714.

(Louis Eugène Marie) Bautain, *De l'enseignement de la philosophie en France au 19e siècle.* Strassbourg et Paris 1833, ThQ 16 (1834) s. 137—152.

Franz Anton Staudenmaier, *Johannes Scotus Erikena und die Wissenschaft seiner Zeit. Mit allgemeinen Entwicklungen der Hauptwahrheiten auf dem Gebiete der Philosophie und Religion, und Grundzügen zu einer Geschichte der speculativen Theologie.* 1. Teil. Frankfurt a.M. 1834, ThQ 16 (1834) s. 470—485.

(anonym = Johann Friedrich Heinrich Schlosser) *Johann Tauler's Nachfolgung des armen Lebens Christi.* Frankfurt a. M. 1833, ThQ 16 (1834) s. 551—557.

Heinrich August Erhard, *Geschichte des Wiede-*

raufblühens wissenschaftlicher Bildung, vornehmlich in Teutschland bis zum Anfange der Reformation. Magdeburg 1. Bd. 1827; 2. Bd. 1830; 3. Bd. 1832, *Jahrbücher für Theologie und christliche Philosophie* (Giessen) 1 (1834) s. 173—187.

Georg Phillips, *Deutsche Geschichte mit besonderer Rücksicht auf Religion, Recht und Staatsverfassung.* Berlin 1. Bd. 1832; 2. Bd. 1834, *Katholik* 15 (1835) t. 55, s. 310—315.

4. Pisma zebrane

Przedstawione są tu publikacje, które ukazały się po śmierci Möhlera i zostały przygotowane na podstawie jego rękopisów. Już w rok po śmierci Möhlera, jego uczeń J.J.I. Döllinger wydał dwutomowe dzieło, które zatytułował: *Zebrane pisma i artykuły*. Geiselmann wydał fragmenty wykładów Möhlera z prawa kościelnego i z historii Kościoła. Podjął także pracę nad wydaniem wszystkich dzieł Möhlera. Edycja miała obejmować zarówno te publikacje, które ukazały się za życia Möhlera, jak i te, które zostały wydane po jego śmierci. Z zamierzonej sześciotomowej edycji (tom trzeci miał składać się z dwóch części), Geiselmann zdołał wydać jedynie dwa tomy (w tym tom dwuczęściowy). Z powodu podeszłego wieku przerwał zamierzoną edycję.²⁹

Gesammelte Schriften und Aufsätze. Wydał Johann Joseph Ignaz Döllinger. Regensburg (G. Joseph Manz). Tom 1: 1839;³⁰ Tom 2: 1840.³¹

²⁹ W *Jahreskatalog 1967 der Wissenschaftlichen Buchgesellschaft Darmstadt* znajduje się następująca notatka: „Möhler Johann Adam: *Gesammelte Werke*. Historisch-kritische Ausgabe, hrsg. von Rupert Geiselmann. Von den für die Gesamtausgabe vorgesehenen 6 Bänden sind nur drei erschienen (Bd. I und III, 1. und 2. Teil). Mit dem Erscheinen des 2. Teils von Band III ist die Edition abgeschlossen; es erscheinen also keine weiteren Bände” (s. 134 n). Zob. *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhlers* (1796—1838), dz. cyt., s. 31*.

³⁰ Treść tomu pierwszego: *Hieronymus und Augustinus im Streit über Gal 2, 14* (s. 1—18). *Über den Brief an Diognetos. Die Zeit seiner Herausgabe. Darstellung seines Inhaltes* (s. 19—31).

Anselm, Erzbischof von Canterbury. Ein Beitrag zur Kenntnis des religiös-sittlichen, öffentlich-kirchlichen und wissenschaftlichen Lebens im elften und zwölften Jahrhundert (s. 32—176).

Beleuchtung der Denkschrift für die Aufhebung des katholischen Geistlichen vorgeschriebenen Cölibates. Mit drei Actenstücken (s. 177—267).

Kurze Betrachtungen über das historische Verhältnis der Universitäten zum Staate. (1829). (s. 268—282).

Fragmente aus und über Pseudo-Isidor. (1829 i 1832). (s. 283—347).

Geist des Christentums und des Katholizismus. Ausgewählte Schriften katholischer Theologie im Zeitalter des deutschen Idealismus und der Romantik. Wydał z wprowadzeniem i objaśnieniami Rupert Joseph Geiselman. (Deutsche Klassiker aus neuerer Zeit 5). Mainz (Matthias-Grünwald) 1940 (Teksty Möhlera na str. 389—430).

*Gesammelte Werke.*³² *Historisch-kritische Ausgabe.* Wydał, z wprowadzeniem i komentarzem Joseph Rupert Geiselman. Köln und Olten (Jakob Hegner). Równocześnie jako Lizenzausgabe der *Wissenschaftlichen Buchgesellschaft Darmstadt.*

Tom 1: *Die Einheit in der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus, dargestellt im Geiste der Kirchenväter der drei ersten Jahrhunderte.* 1957.

Tom 2,1: *Gesammelte Aufsätze.* Część 1 (nie ukazał się).

Tom 2,2: *Gesammelte Aufsätze.* Część 2 (nie ukazał się).

Tom 3,1: *Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten nach ihren öffentlichen Bekenntnisschriften.* Część 1: *Einführung und Text.* 1958.

Tom 3,2: *Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten nach ihren öffentlichen Bekenntnisschriften.* Część 2: *Zum Verständnis der Symbolik.* 1960.

Tom 4: *Die neuen Untersuchungen über die Symbolik* (nie ukazał się).

Über das Verhältnis des Islams zum Evangelium. (1830). s. 348—402).
Versuch über den Ursprung des Gnosticismus. (1831). (s. 403—435).

³¹ Treść tomu drugiego:

Betrachtungen über den Zustand der Kirche im fünfzehnten und zu Anfang des sechzehnten Jahrhunderts. (1831). (s. 1—33).

Der Saint-Simonismus (s. 34—53).

Bruchstücke aus der Geschichte der Aufhebung der Sklaverei. (1834) (s. 54—140).

Sendschreiben an Herrn Bautain (1835). (s. 141—164).

Geschichte des Mönchtums in der Zeit seiner Entstehung und ersten Ausbildung. (1836—1837). (s. 165—225).

Über die neueste Bekämpfung der katholischen Kirche. (1838). (s. 226—243).

Briefe an Herrn v. L. in E.; Schreiben über die Verhältnisse und Zustände in der Schweiz. (1835). (s. 244—260).

Einleitung in die Kirchengeschichte (s. 261—290).

³² Tytuł *Gesammelte Werke* nie bardzo odpowiada prawdzie, gdyż Geiselman nie wiedział o tych rękopisach Möhlera, które Lösch w swoim czasie odpisał stenograficznie od J. Friedricha. Zob. *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhlers* (1796—1838), dz. cyt., s. 31*.

Tom 5: *Athanasius* (nie ukazał się).

Tom 6: *Patrologie* (nie ukazał się).

5. Listy

Ten dział bibliografii Möhlera obejmuje przede wszystkim te materiały, które Lösch odpisał stenograficznie od Friedricha oraz inne (nieliczne) wydane przez W. Mathäsera i R. Reinhardta. Do tych materiałów należą szczególnie listy Möhlera. Ukazują one sylwetkę duchową Möhlera, mówią bowiem wiele o jego osobistym życiu oraz zawierają niektóre myśli ściśle związane z problematyką, którą zajmował się on w dziełach teologicznych.

Johann Adam Möhler. Tom 1: *Gesammelte Aktenstücke und Briefe*. Wydał z wprowadzeniem Stefan Lösch. München 1928.

Stefan Lösch, Prof. Dr. Adam Gengler 1799—1866. *Die Beziehungen des Bamberger Theologen zu J.J.I. Döllinger und J. A. Möhler. Ein Lebensbild mit Beigaben von 80 bisher unbekanntenen Briefen, darunter 47 neuen Möhler-Briefen. Zugleich ein Beitrag zur Gelehrten-geschichte Bambergers im XIX Jahrhundert (Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte, Reihe IX. Darstellungen aus der fränkischen Geschichte 17)*. Würzburg 1963.

Rudolf Reinhardt, *Ergänzungen und Bemerkungen zu „Johann Adam Möhler. Bd. I: Gesammelte Aktenstücke und Briefe. Herausgegeben von Stefan Lösch“ (1928), ZKG 80 (1969) s. 382—394.*

Johann Adam Möhler über Heinrich Klee (1828). Na podstawie spuścizny † Stefana Löscha, wyd. z wprowadzeniem Rudolf Reinhardt. W: *Archiv. für Mittelrheinische Kirchengeschichte* 21 (1969) s. 255—258.

Der Briefwechsel zwischen Johann Friedrich Heinrich Schlosser und Johann Adam Möhler im Jahre 1837. Na podstawie spuścizny † Stefana Löscha. Wprowadzenie napisał, przejrzał i wydał Rudolf Reinhardt. W: *Geschichtliche Landeskunde*, t. 5 cz. 2. Wiesbaden 1969 s. 268—286.

Rudolf Reinhardt, *Johann Adam Möhler und die Konversion der Malerin Emilie Linder. Ein unbekannter Brief aus Möhlers Münchener Zeit*. ThQ 151 (1971) s. 264—268.

Fünf Briefe der Freundschaft von Johann Adam Möhler. Podał Willibald Mathäser, HJb 91 (1971) s. 394—400.

Drei Möhlers-Briefe. Na podstawie spuścizny † Stefana Löscha.

Wprowadzenie napisał i wydał Jochen Köhler, ThQ 152 (1972) s. 157—167.

Rudolf Reinhardt, *Johann Evangelist Kuhn und die Universität Freiburg*. W: *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 120 (1972) s. 365—374 (z listem Möhlera, prawdopodobnie do Karla Zella, z 15 października 1833 r., zawierającym opinię o Kuhnie; Oryginał z autografem Möhlera znajduje się w Bayerischen Staatsbibliothek München).

6. Inne publikacje

Po śmierci Möhlera pozostało wiele jeszcze nie publikowanych jeszcze rękopisów. Zawierały one zarówno wykłady (z prawa kościelnego i historii Kościoła), które prowadził Möhler, jak też komentarze do niektórych Listów św. Pawła, komentarze do Pism Ojców Kościoła, itp. Uczniowie Möhlera, przejęci jego duchem porządkowali te rękopisy i publikowali je. Chcąc przekazać wszystko, czego uczył ich Möhler, publikowali także własne notatki z jego wykładów, których słuchali. Powstał więc pokaźny zbiór publikacji, rzucający pełniejsze światło na twórczość teologiczną Möhlera, na jego zainteresowania, a także na jego życie duchowe. Nie są znani wszyscy redaktorzy tych publikacji. Niektóre z nich ukazały się bowiem bez podania nazwiska redaktora. Do znanych redaktorów tych publikacji należą: wspomniany już J.J.I. Döllinger, F.X. Reithmayer, G.F. Wiedmann, A. Werper, J.B. Leu, P.B. Gams, E.J. Vierneisel, J.R. Geiselmann, B. Hanssler.

Erinnerung an Möhler. (Gadanken nach der Lektüre des „Lebens Jesu“ von Strauss). (Prawdopodobnie opublikował Clemens Brentano), HPB 1 (1838) s. 131—140, (według rękopisu Möhlera z r. 1837).

Reliquien von Möhler: Das Heidenthum. Eine Betrachtung. (Wydawca jest niewymieniony). HPB 2 (1838) s. 185—200, (według wykładu Möhlera o historii Kościoła).

Reliquien von Möhler: Einleitung in die Kirchengeschichte. (Bez podania wydawcy). HPB 4 (1839) s. 1—12, 65—77, 129—138, (według wykładu Möhlera o Historii Kościoła, w zimowym semestrze 1837—38).

Geschichte des Mönchtums in der Zeit seiner Entstehung und ersten Ausbildung. Wyd. J.J.I. Döllinger w: GS II, s. 165—225.

J.A. Möhler's Patrologie oder christliche Literärsgeschichte. Na podstawie pozostawionych przez Möhlera rękopisów wydał z uzupełnieniami Franz Xaver Reithmayr. T. 1 (pojedynczy): Die ers-

ten drei Jahrhunderte. Regensburg (Georg Joseph Manz) — Wien (Gerold, Mechitaristen, v. Mösele und Braunmüller) — Linz (F. Eurich u. Sohn, v. Fink u. Q. Haslinger) 1840.

La patrologie, ou histoire littéraire des trois premiers siècles de l'église chrétienne. Oeuvre posthume de J.A. Moehler. Wydał F.X. Reithmayr. Tłum. z niem. Jean Cohen. 2 tomy. Paris (Débécourt) 1842.

*La patrologie ...*³³ Wydał F.X. Reithmayr. Tłum. z niem. Jean Cohen. 3 tomy. Louvain (C.J. Fonteyn) 1844.

Patrologia, ossia storia letteraria cristiana, opera postuma del J.A. Moehler compilata sui manoscritti autografi e supplita nei luoghi mancanti da F.S. Reithmayr. (Biblioteca ecclesiastica, classe prima: storia et vite 5—8). 4 tomy w dwóch. Milano (Pirota) 1842.

*Patrologia ...*³⁴ (4 tomy w dwóch). Drugie wydanie. Milano (Pirota) 1856.

Geschichte des Jesuitenordens. W: Joseph Burkard Leu, Beitrag zur Würdigung des Jesuitenordens. Nebst einer noch ungedruckten Geschichte und Beurtheilung der Jesuiten von Dr. Johann Adam Möhler. Luzern u. Bern (C.A. Jenni) 1840 s. 9—29 (według wykładów Möhlera o Historii Kościoła, w r. 1831).

Über das Verhältnis des Christentums zur Staatsgewalt nach Röm. XIII Vers 1—7. Aus Möhlers Commentar zum Brief an die Römer. (Prawdopodobnie wyd. Franz Xaver Reithmayr). HPB 8 (1841) s. 17—28 (według wykładu Möhlera o Liście do Rzymian, w semestrze letnim 1835 i w semestrze zimowym 1836—37).

Reliquien von Möhler: Das Zurücktreten des Orients und das Vortreten des germanischen Occidents in der Geschichte. (Wydawca nie jest wymieniony). HPB 10 (1842) s. 564—575 (według wykładu o Historii Kościoła).

Reliquien von Möhler (Geschichte Jesu und der Apostel; Geschichte der christlichen Verfolgungen). (Wydawca = Georg Friedrich Wiedermann nie jest podany). *Repertorium für katholisches Leben, Wirken und Wissen* 3 (1843) s. 1—3, 17—23, 102—103, 113—118, 217—221, 233—239, 313—318, 321—326.

Der Sieg des christlichen Martyriums. Bearbeitet nach Möhlers kirchengeschichtlichen Vorträgen. (Wydawca nie jest znany), *Neue Sion* 1 (1845) s. 609—611, 613—614, 617—618, 621—622.

Reliquien Möhlers. Wyd. A(lbert) W(erfer). *Neue Sion* 1 (1845), s. 641—642, 645—656. (Według wykładu Möhlera o Liście do Rzymian, w semestrze letnim 1835).

³³ Tytuł jak wyżej.

³⁴ Tytuł jak wyżej.

Reliquien von Möhler: Von der Bekämpfung des Christenthums durch Kunst und Wissenschaft. (Bez podania wydawcy). Neue Sion 1 (1845) s. 669—670, 673—674.

Franz Xsaver Reithmayr, *Commentar zum Brief an die Römer*. Regensburg (Georg Joseph Manz) 1845. (Daleko idąca zależność od wykładu Möhlera na temat Listu do Rzymian — semestr letni 1835 i semestr zimowy 1836—37).

Abriss des katholischen Kirchenrechts für Geistliche und Studierende. Von einem Schüler des † Herrn v. Möhler (= Joseph Burkard Leu). Stuttgart (C.P. Scheitlin's Verlagsbuchhandlung) 1853. (Według wykładu Möhlera o historii Kościoła).

Franz Xsaver Reithmayr, *Commentar zum Brief an die Galater*. München (J.J. Lentner'sche Buchhandlung) 1865. (Wyraźne ślady wykładu Möhlera o Liście do Galatów, w semestrze letnim 1837).

Kirchengeschichte. Herausgegeben von Pius Bonifacius Gams. Regensburg (Georg Joseph Manz). Tom 1 (1867): Erster Zeitraum. Tom 2 (1867): Zweiter Zeitraum. Das Mittelalter. Tom 3 (1868): Dritter Zeitraum. Die neuere Zeit oraz Register (do t. 1—3) 1870.

Histoire de l'église. Wydał Pius Bonifaz Gams. Tłum. z niem. P(aul) Bélet. 3 tomy. Paris (Gaume Frères et Duprey) 1868—1869.

Von dem christlichen Begriffe der Geschichte. Der katholische Gedanke 6 (1933) s. 167—174.

Vom Begriffe der christlichen Geschichte. Der katholische Gedanke 6 (1933) s. 381—384.

Betrachtungen über das Heidentum. Der katholische Gedanke 11 (1938) s. 83—94.

Aus Möhlers handschriftlichem Nachlass: 1. Von der Seligwerdung der Heiden. 2. Vorrede zu Athanasius. Wyd. Emil Joseph Vierneisel, ThQ 119 (1938) s. 109—117.

Wichtigkeit des Studiums der Symbolik. Überblick der Geschichte der Symbolik. W: Joseph Rupert Geiselman, Johann Adam Möhler. Die Einheit in der Kirche und die Wiedervereinigung der Konfessionen. Ein Beitrag zum Gespräch zwischen den Konfessionen. Wien (Friedrich Beck, Schönigh u. Handrich) 1940 s. 95—96, 97—106.

Die Idee der Geschichte und Kirchengeschichte. Geist des Christentums, s. 389—396 (według wykładu Möhlera o historii Kościoła 1826—27).

Die Tradition als Quelle des Kirchenrechts. Geist des Christentums, s. 399 (według wykładu Möhlera z prawa kościelnego).

Göttliche Tradition. Geist des Christentums, s. 399—403 (według wykładu Möhlera o historii Kościoła 1826—27).

Innere und äussere Tradition. Geist des Christentums, s. 403—409 (według wykładu Möhlera o historii Kościoła).

Die lebendige Überlieferung und die gegenkirchlichen Bewegungen. Geist des Christentums, s. 410—416 (według wykładu Möhlera o historii Kościoła w semestrze zimowym 1829—30).

Die Tradition und der historische Christus. Geist des Christentums, s. 416—417 (według wykładu Möhlera o historii Kościoła, prawdopodobnie 1833—34).

Über Tradition, Schrift und Einheit der Kirche. Geist des Christentums, s. 419—430 (według wykładu Möhlera o historii Kościoła 1826—27).

Einleitung in die Kirchengeschichte. § 1: Begriff der Geschichte und ihre Gesetze; § 2: Absonderung der Religions — und Kirchengeschichte von der politischen; § 3: Begriff der christlichen Kirchengeschichte; § 4: Von dem Prinzip oder der leitenden Idee der Kirchengeschichte. W: Geist des Christentums, s. 484—487 (według wykładu Möhlera o historii Kościoła 1829—30).

Einleitung in die Kirchengeschichte. § 1: Begriff der Geschichte überhaupt und der Gesetze derselben; § 2: Begriff der Kirchengeschichte und ihre Realeinteilung. W: Geist des Christentums, s. 487—491 (według wykładu Möhlera o historii Kościoła 1833—34).

Kirche und Geschichte. (*Einleitung in die Kirchengeschichte*). Wydał z wprowadzeniem Bernhard Hanssler. (Zeugen des Wortes) Freiburg (Herder) 1941.

(*Zitat aus Möhlers Vorlesung über Kirchengeschichte im Wintersemester 1828—30 mit dem Vermerk „Johann Adam Möhler in den ungedruckten Vorlesungen des Winters 1829—30“*), Hochl 42 (1949—50) s. 466.

III. LITERATURA O MÖHLERZE I JEGO TEOLOGII

Podane są tutaj ważniejsze dzieła poświęcone Möhlerowi i jego teologii,³⁵ głównie w języku niemieckim i polskim. Literatura w języku niemieckim stanowi podstawę dla badań nad Möhlerem i jego teologią, literatura w języku polskim ukazuje, na ile Möhler jest znany w Polsce.

³⁵ Liczbę monografii, rozpraw i artykułów o Möhlerze i jego teologii H. Wagner określa wyrażeniem „Legion”. H. Wagner, *Die eine Kirche und die vielen Kirchen*, München 1977 s. 35.

1. Literatura w języku niemieckim

Adam K., *Die katholische Tübinger Schule*, Hochl. 24 (1926—27) s. 581—601.

Aubert R., *Die ekklesiologische Geographie im 19. Jahrhundert*. W: *Sentire ecclesiam* (red. J. Danielou — H. Vorgrimler), Freiburg 1961 s. 430—473.

Baur F. Chr., *Der Gegensatz des Katholizismus und Protestantismus nach den Prinzipien und Hauptdogmen der beiden Lehrbegriffe*. Mit besonderer Berücksichtigung von Herrn Dr. Möhlers Symbolik. Tübingen 1834.

Bihlmeyer K., *J.A. Möhler als Kirchenhistoriker, seine Leistungen und seine Methode*, ThQ 100 (1919) s. 134—198.

Brosch H.J., *Das Übernatürliche in der kath. Tübinger Schule*. Essen 1962.

Eschweiler K., *J.A. Möhlers Kirchenbegriff. Das Hauptstück der katholischen Auseinandersetzung mit dem deutschen Idealismus*, Braunsberg 1930.

Ernst S., *Soli Deo gloria. Vergleichende Würdigung evangelisch-lutherischer u. römisch-katholischer Lehre nach augsbургischem u. tridentinischem Bekenntnis mit besonderer Hinsicht auf Möhlers Symbolik von Dr. Ernst Sartorius*. Braunschweig (1896).

Fels H., *Johann Adam Möhler — Der Weg seines geistigen Werdens*, Limburg a.d. Lahn 1939.

Friedrich J., *Joh. Adam Möhler, der Symboliker*, München 1894.

Funk Ph., *Die geistige Gestalt J.A. Möhlers*, Hochl. 27 (1929—30) s. 105—110.

Geiselman J.R., *Der Einfluss der Christologie des Konzils von Chalkedon auf die Theologie Johann Adam Möhlers*. W: *Das Konzil von Chalkedon* (red. A. Grillmeier — H. Bacht), t. 3, Würzburg 1954 s. 341—420.

Geiselman J.R., *Die Entwicklung der Kirchenbegriffs von Johann Adam Möhler*, ThQ 112 (1931) s. 1—91.

— — *Der gefallene Mensch. Die Wandlungen des Erbsünde-begriffs in der Symbolik Joh. Adam Möhlers*, ThQ 124 (1943) s. 73—98.

— — *Die Glaubenswissenschaft der katholischen Tübinger Schule*, ThQ 111 (1930) s. 49—117.

— — *Die katholische Tübinger Schule. Ihre theologische Eigenart*, Freiburg 1964.

— — *Kirche und Frömmigkeit in den geistigen Bewegungen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. W: *Sentire Ecclesiam* (red. J. Danielou — H. Vorgrimler), Freiburg 1961, s. 474—530.

- — *Johann Adam Möhler*. W: LThK 7 (21962) kol. 521 n.
- — *J.A. Möhler. Die Einheit der Kirche und die Wiedervereinigung der Konfessionen*, Wien 1940.
- — *Johann Adam Möhler und das idealistische Verständnis des Sündenfalls*, ThQ 125 (1944) s. 19—37.
- — *Lebendiger Glaube aus geheiligter Überlieferung. Der Grundgedanke der Theologie Joh. Adam Möhlers und der katholischen Tübingen Schule*, Mainz 1942.
- — *Lebendiger Glaube aus geheiligter Überlieferung*, Freiburg 1966.
- — *Die theologische Anthropologie Joh. Adam Möhlers*, Freiburg 1955.
- — *Der Wandel des Kirchenbewusstseins und der Kirchlichkeit in der Theologie Joh. Adam Möhlers*. W: *Sentire Ecclesiam* (red. J. Danielou — H. Vorgrimler), Freiburg 1961 s. 531—675.
- — *Wandlungen des Erbsündebegriffs in der Symbolik Möhlers*, ThQ 126 (1946) s. 19—42.
- — *Die lebendige Überlieferung als Norm des christlichen Glaubens*, Freiburg 1959.
- Geisser H., *Glaubenseinheit und Lehrentwicklung bei Johann Adam Möhler*, Göttingen 1971.
- Günther A., *Der letzte Symboliker*, Wien 1834.
- Günthör A., *Joh. Adam Möhler und das Mönchtum*, ThQ 121 (1940) s. 168—183.
- Hanssler B., *Möhler — Theologe der Kirche*, Hochl 35 (1938—39) s. 17—26.
- — *Möhler — abendländisch*, Hochl 36 (1939—40) s. 510—512.
- — *Christliches Spektrum*, Frankfurt a. M. 1963 s. 146—171.
- Kantzenbach F.W., *Vilmars „Theologie der Tatsachen“ und die „Symbolik“ Johann Adam Möhlers*, ZKG 70 (1959) s. 253—277.
- Kihn H., *Professor Dr. J.A. Möhler*, Würzburg 1835.
- Kling Chr. Fr., *Möhler*. W: RE (red. Herzog J.J. — A. Hauck), t. IX, Leipzig 1858 s. 662—672.
- Knöpfler A., *J.A. Möhler*, München 1896.
- König H., *Die Einheit der Kirche nach J. De Maistre und J.A. Möhler. Ein dogmengeschichtlicher Beitrag zum Vaticanum*, ThQ (1934) s. 83—140.
- Köhler J., *Priesterbild und Priesterbildung bei Johann Adam Möhler (1796—1838)*. Ein Kommentar zu Möhlers kirchengeschichtlicher Antrittsvorlesung „De seminariorum theologico-origine et progressu“ aus dem Jahre 1829. W: *Tübinger Theo-*

logen und ihre Theologie (red. R. Reinhardt), Tübingen 1977 s. 167—196.

— — *War Johann Adam Möhler (1796—1838) ein Plagiator?*, ZKG 86 (1975) s. 186—207.

Kuhn J.E., *Nekrolog Möhlers*, ThQ 20 (1838) s. 576—594.

Lösch St., *Die Anfänge der Tübinger Theologischen Quartalschrift*, Rottenburg 1938.

— — *Die kath.-theol. Fakultät zu Tübingen und Giessen (1831—1850)*, ThQ 108 (1927) s. 159—208.

— — *J. A. Möhler im Jahre 1834—35*, ThQ 7 (1825) s. 29—99.

— — *J.A. Möhler und die Lehre von der Entwicklung des Dogmas*, ThQ 99 (1917—18) s. 25—59, 129—152.

Marheineke Ph. K., *Über Dr. J.A. Möhlers Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze*, Berlin 1833.

Merkle S., *Möhler*, HJb 58 (1938) s. 249—267; 59 (1939) s. 35—68.

Moons A., *Die Heiligkeit der Kirche nach J.A. Möhler*, WiWei 18 (1955) s. 81—94, 175—191.

Mühlen H., *Una Mystica Persona*, München 1964.³⁶

Müller A., *Das Sakramentsverständnis von Johann Adam Möhler*, W: *Theologie im Wandel* (red. Kath. Theol. Fakultät Tübingen), München 1967 s. 492—517.

Nitzsch J., *Eine protestantische Beantwortung der Symbolik Dr. Möhlers*, Hamburg 1835.

Poupard P., *Abbé Bautain und die katholisch-theologische Fakultät Tübingen*, ThQ 113 (1958) s. 460—470.

Raich J.M., *Ergänzungen zu Möhlers Symbolik*, Mainz 1889.

Reinhardt R., *Die katholisch-theologische Fakultät Tübingen im 19. Jahrhundert*, W: *Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert* (red. G. Schweiger), Göttingen 1975 s. 55—87.

— — *Die katholisch-theologische Fakultät Tübingen im ersten Jahrhundert ihres Bestehens. Faktoren und Phasen der Entwicklung*, W: *Tübinger Theologen und ihre Theologie* (red. R. Reinhardt), Tübingen 1977.

— — *Verzeichnis der gedruckten Arbeiten Johann Adam Möhlers (1796—1838)*, W: *Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert* (red. G. Schweiger), Göttingen 1975 s. 1*—71*.

Reithmayr F. X., *Lebensskizze des Professors Dr. Johann Adam Möhler*, W: *Symbolik ...* (red. F. X. Kiefl), Regensburg 11/12 1924 s. XVIII—XXXVI.

³⁶ Zob. s. 8—14.

— — Möhler. W: *Wetzer und Welte, Kirchenlexikon*, VII, Freiburg 1893 s. 1677—1689.

Sägmüller J. B., *J. A. Möhler und seine Schule*. W: *Der Aar I* (1910—11) s. 65—72, 208—213.

— — *Der kirchenrechtliche Anstoss zu Möhlers theologischer Entwicklung*, ThQ 122 (1941) s. 1—13.

Schanz P., *Die katholische Tübinger Schule*, ThQ 79 (1898) s. 1—49.

Scheele P.-W., *Einheit und Glaube. J.A. Möhlers Lehre von der Einheit der Kirche und ihre Bedeutung für die Glaubensbegründung*, München 1964.

— — *Glaube und Glaubensbegründung in der Sicht Johann Adam Möhlers*, Cath 23 (1969) s. 91—111.

— — *Johann Adam Möhler*, Graz 1969.

Schmid A., *Der geistige Entwicklungsgang J. A. Möhlers*. HJb 18 (1897) s. 322—356, 572—599.

Schneckenburger M., *Ueber Glauben, Tradition und Kirche ... Zugleich ein Beitrag zur Würdigung der Schrift des ... Möhler: Die Einheit der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus*. Stuttgart 1827.

Schrörs H., *Die Berufungen Möhlers an die Universität Bonn*, HPB 167 (1921) s. 336—354, 402—424, 454—471.

Schwaiger G., *Joh. Adam Möhler und der Laienkelch*, PMV, München 1960 s. 82—96.

Stakemaier E., *Konfessionskunde heute im Anschluss an die „Symbolik“ Johann Adam Möhlers*, Paderborn 1957.

Tüchle H., *Die eine Kirche. Zum Gedanken J. A. Möhlers 1838—1938*, Paderborn 1939.

Vierneisel E., *Joh. Ad. Möhler zu seinem 100. Todestage*. W: *Der katholische Gedanke* 11 (1938) s. 95—115.

Vigener F., *Drei Gestalten aus dem modernen Katholizismus. Möhler, Diepenbrock, Döllinger*, München 1926.

— — *Gallikanismus und episkopalistische Strömungen im deutschen Katholizismus zwischen Tridentinum und Vatikanum*, HZ III (1913) s. 495—581.

Wagner H., *Die eine Kirche und die vielen Kirchen. Ekklesiologie und Symbolik beim jungen Möhler*, München 1977.

Werfer A., *Leben des Dr. Johann Adam Möhler ...*, Schaffhausen 1861.

Wörner B., *J. A. Möhler. Ein Lebensbild. Mit Briefen und kleineren Schriften Möhlers* (red. P. B. Gams), Regensburg 1866.

2. Literatura w języku polskim

Karwacki R., „Symbolik” J. A. Möhlera jako etap rozwoju teologii kapłaństwa, STV 17 (1979) nr 1 s. 87—99.

— — *Duch Święty w teologii Jana Adama Möhlera*, Warszawa 1980 (mpsBATK).

Pawłowski A., *Idea Kościoła*, Warszawa 1935.³⁷

Zaremba J., *Inkarnacyjne ujęcie dziejów zbawienia według J. A. Möhlera*. W: *Studia Teologiczne* (red. E. Kopeć — M. Ruścecki), t. 2, Lublin 1979 s. 97—112.

— — *Historia — zbawienie — Kościół. Teologiczna interpretacja dziejów w szkole tybińskiej*. W: *Teologiczne rozumienie zbawienia* (red. C. S. Bartnik), Lublin 1979 s. 69—93.

— — *Inkarnacyjna koncepcja Kościoła Jana Adama Möhlera*, Lublin 1974 (mpsBKUL).

3. Literatura w innych językach

Bolshakoff S., *The Doctrine of the Unity of the Church in the Works of Khomyakov and Möhler*, London 1946.

Chaillet P., *Les antécédents de l'Ecole de Tübingue*, RSPT 26 (1937) s. 485—498.

— — *Centenaire de Möhler. L'amour et l'unité. Le mystère de l'Eglise*, RA, Paris 66 (1938) s. 513—540.

Congar M. J., *La pensée de Möhler et l'ecclésiologie orthodoxe*, Ir 12 (1935) s. 321—329.

— — *Sur l'évolution et l'interprétation de la pensée de Möhler*, RSPT 27 (1938) s. 205—212.

— — *La signification oecuménique de l'oeuvre de Möhler*, Ir 15 (1938) s. 113—130.

Dupuy B.-D., *Schisme et primauté chez J. A. Möhler*, RSR 34 (1960) s. 197—231.

Geiselman J. R., *Les variations de la définition de l'église chez Joh. Adam Möhler, particulièrement en ce qui concerne les relations entre l'Episcopat et le Primat*. W: *L'Ecclésiologie au XIX siècle*, Paris 1960 s. 141—195.

Godet Ph., *J. A. Möhler*, RCF 59 (1909) s. 36—57.

Goyau G., *L'Allemagne religieuse, II*, Paris 1905.
— — *Möhler*, Paris 1903.

Kervoorde A., *Introduction*. W: M. -J. Scheeben, *Le mystère de l'Eglise et de ses sacrements*. W: Unam Sanctam 15, Paris 1946 s. 5—34.

³⁷ Zob. s. 84—96. 161. 229—232.

Monastier L., *J. A. Möhler*, Lausanne 1897.

Nienaltowski H., *Johann Adam Möhler's Theory of doctrinal development: its genesis and formulation*. Washington 1959.

Rouzet G., *L'unité organique du catholicisme d'après Möhler*, Ir 12 (1935) s. 330—350, 457—485.

Vermeil E., *J. A. Möhler et l'école catholique de Tübingue*, Paris 1913.